

**ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ
ПЕРСОНАЛУ ОВС УКРАЇНИ ДО ДІЙ В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ**

Успішне ведення органами внутрішніх справ спеціальних операцій і спеціальних бойових дій неможливе без чітко налагодженої морально-психологічної підготовки особового складу. Система заходів для її організації є обов'язковим пунктом усіх типових оперативних планів. Мета психологічної підготовки – забезпечення психологічної стійкості і формування в особового складу таких якостей, що дозволяють швидко і чітко вирішувати поставлені перед ними бойові задачі. Формами психологічної підготовки є теоретичні і практичні заняття. Останні можуть носити спеціальний (проводяться на психологічних смугах або площадках) чи комплексний характер (на навчаннях в обстаноці, макимально наближеній до реальної). Такі вимоги діючих Настанов по веденню спеціальних операцій.

Дії особового складу органів внутрішніх справ в особливих умовах часто пов'язані з веденням спеціальних бойових дій: затримка озброєних злочинців, припинення масових заворушень, звільнення заручників, а у воєнний час – боротьба з розвідувально-диверсійними формуваннями противника.

У бою співробітник міліції потрапляє у до того не відому йому обстановкою, яка може змінити прояв волі, пам'яті, плин сприйняття і мислення, навіть якщо немає прямої загрози його життю. Загальновідомо, що при ясній обстановці і відомому об'єкті дії виявляються одні почуття. У випадку ж дефіциту інформації – інші. Специфічний вплив нової швидкозмінної обстановки пояснюється її незвичайністю, відсутністю в людині досвіду діяльності в екстремальних умовах [1, с.350].

Частково поповнити такої досвід можна тільки на навчаннях і практичних заняттях, проведених із застосуванням холостих патронів, засобів тощо. Навчання повинні бути **двобічними**, тобто, особ., які, виконують, роль злочинців, або, юрби, правопорушників, повинні, не, тільки, позначати, «противника», але мати визначений ступінь свободи дій, вибору рішень, що дійсно наближає обстановку, створювану на навчаннях, до реальної.

Практика показує, що зіткнення з юрбою співробітників міліції, які не мають достатнього досвіду, призводить вже через 30 хвилин до різкого підвищення стомлюваності нервової системи. Команди вже не сприймаються, відбуваються коливання і зниження уваги, співробітники емоційно реагують на вигуки з юрби, обмінюються з нею репліками. Ще складніше виявляється справа при затримці озброєних злочинців, якщо для цього вимагаються спеціальні бойові дії. Під час другої світової війни група американських військових психологів під керівництвом полковника С.Л.А. Маршалла- протягом- декількох- місяців- проводила- дослідження, результати якого пригломшили командирів з'єднань і вище командування армії США. Коротко ці висновки зводилися до наступного:

1) з бійців, що у даний момент можуть і повинні прийняти довірену їм зброю, **тільки 15 відсотків** ведуть вогонь по ворожих позиціях. Якщо до цього числа додати тих, хто виявляє яку-небудь ініціативу (наприклад, змінює позиції для стрільби і т. ін.), відсоток реальних учасників бою з натяжкою може бути доведений до 25;

2) у кожній роті ця незначна група реальних учасників бою завжди складається з тих самих осіб. Саме ці бійці виявляють ініціативу в бою;

3) загальні висновки залишаються в силі незалежно від розмаїтості умов, у яких проводилося спостереження: місцевості, тактичної обстановки, противника. Середній показник – 25 відсотків, тобто з чотирьох солдатів тільки один реально веде бій – безперечний факт.

4) фактор «звикання до вогню» практично має нульове значення. Досвід бойових дій ніяк не відбивається на боєздатності окремого бійця або колективу в цілому. Це положення усвідомлюється на превелику силу і суверенитету укоріненим уявленням [2, с.51].

Дефіцит інформації підсилює почуття страху, яке заважає бійцю застосовувати зброю. Головний психолог військово-психологічного інституту США Ж.Агрелл встановив, що «виражений страх відчувають 80–90% учасників бою». Агрелл на досвіді бойових дій у Корей і Південному В'єтнамі підтверджує, що лише 25% солдат застосовують зброю в бою [3, с.173].

Незважаючи на песимістичні висновки, остаточний висновок американських військових психологів залишає надію. Дослідження, проведені в роки другої світової війни, показують, що **індивідуальна неспроможність у бою виникає завжди з повної неінформованості бійця про психологічну реальність** [2, с.56].

Отже, тільки відтворення обстановки бою, максимально наближеної до реальності, здатне змінити ситуацію. Тим часом, існуюча система бойової підготовки хибно орієнтує бійця. Під час інсценівок бою на навчальних заняттях (як в армії, так і в міліції), у навчальних фільмах використовується штучний матеріал. На навчаннях і у фільмах дії умовного противника зазвичай тільки позначаються стрільбою холостими патронами, вибуховими пакетами і т. ін. Поруч завжди присутні командири і начальники. На практиці боєць зіштовхується з іншою реальністю: він рідко і нечітко бачить противника, не відчуває ніякої погодженості в діях, які відбуваються, тому, що може безпосередньо сприймати тільки їх уривчасті епізоди, поруч, як правило, немає командирів і начальників, він відчуває свою самотність.

Настанови з професійної підготовки, настанова по затримці озброєних злочинців і з припинення масових заворушень правильно орієнтують на проведення занять в обстановці, максимально наближеній до реальної. Неможливо створити таку обстановку, якщо в ході навчань, тренувань відсутній елемент ризику. Безумовно, елемент ризику, **повишен сполучатися з усіма можливими заходами безпеки**. Але, заходи безпеки, не, повинні, бути нездоланною, перешкодою, для відтворення реальної бойової обстановки. У цілому розумні, хоча і дуже суворі заходи безпеки, передбачені «Інструкцією про порядок підготовки і проведення в органах і підрозділах ГУМВС, УМВС, УМВСТ і закладах освіти МВС України практичних занять з вико-

ристанням імітаційних засобів і спеціальних засобів сльозоточивої, світлошумової і руйнівної дії», виданої Управлінням професійної підготовки ГУ-РОС 14 жовтня 1998 р.

Однак деякі її положення, явно викликані бажанням перестрахуватися, роблять проведення практичних занять із засобами імітації не тільки марними, але навіть шкідливими, оскільки цілком виключають будь-яку можливість для тих, кого навчають, відчутти себе в реальній обстановці.

Так, навіть при наявності на зброї втулок для холостої стрільби, забороняється вести вогонь по живих цілях, бойовій техніці, будівлям, що знаходяться ближче 50 метрів від стріляючого; забороняється кидати вибухові пакети і димові гранати ближче 20 метрів від людей, бойової техніки, будівель і т. ін. Для того щоб стала зрозумілою абсурдність цих вимог, нагадаємо, що 10 метрів при стрільбі з автомата без запобіжних пристосувань більш ніж достатньо для забезпечення безпеки. Статут патрульно-постової служби забороняє застосовувати світло-шумові пристрої (набагато потужніші, ніж вибухові пакети) ближче 2 метрів від людей. Автори інструкції з бажання перестрахуватися просто помножили реально безпечно відстань на десять! А чого варта заборона використовувати цілу низку спецзасобів на території навчальних закладів, де вже діють, або є можливість обладнати навчальні полігони?

Психологічна підготовка особового складу не може проводитися у теоретичній формі в класі. У військовій літературі справедливо відзначається, що тільки «продуманою системою заходів у особового складу можливо виробити імунітет до небезпеки». Як справедливо писав О.С. Макаренко: «Не можна виховати мужньої людини, якщо не поставити її в такі умови, коли б вона могла виявити мужність» [Цит. за 4, с.255, 259].

Прямо протилежний підхід демонструють інструкції збройних сил США: «Обмеження, зумовлені запобіжними заходами, повинні бути зведені до мінімуму. Підрозділи, що вже мають добру бойову підготовку, якщо вони займаються бойовою стрільбою або відпрацьовують спеціальний курс психічної підготовки одиночного бійця до діючого бою, можуть стріляти при менших обмеженнях, ніж менш підготовлені підрозділи» [5, с.302]. Полковник американської армії Р. Ригг на підставі великого практичного досвіду робить наступний висновок: «Офіцери, які проводять заняття, витрачають велику кількість часу на те, щоб не відійти від букви і духу... інструкцій. Але безпека забезпечується не тільки цим. Вона є результатом правильної оцінки, аналізу і здорового глузду. Щоб забезпечити її, потрібно бути гарним командиром. Мета заходів безпеки – звести до мінімуму можливість нещасних випадків. Однак заходи безпеки і надмірна обережність – це не одне і те саме» [5, с.302]. Типовий сценарій морально-психологічної підготовки, за яким вона здійснюється в арміях і поліціях різних держав, виглядає наступним чином. На першому етапі здійснюється своєрідна **психотерапія**, тобто в процесі навчання спеціально створюються такі умови, що викликають у тих, кого навчають, негативні психічні стани. Опинившись в обстановці, близької до бойового, вони нерідко втрачають впевненість у своїх силах, впадають в апатію або депресію, відчуваються почуття

страху. При цьому часто виявляються хворобливі синдроми типу запаморочення, нудоти, оніміння кінцівок і т. ін. У результаті той, кого навчають, може відмовитися від їжі, втратити сон, забути про свої службові обов'язки, скоїти дисциплінарну провину. Однак у період навчання все це не становить великої небезпеки. «Психотерапія» полягає в тому, що той, хто її проходить, вчиться придушувати свій страх, переборювати апатію, інші негативні емоції, стримувати зовнішні прояви негативних станів, хоча від них самих ще не вдається позбутися. На другому етапі проводяться заходи щодо так званого **психологічного стимулювання**. Суть його – привчити того, кого навчають, надійно виконувати свої професійні обов'язки в умовах бойової обстановки. З цією метою в ході бойової підготовки інструктори буквально обрушують на підлеглих серію фізичних, психологічних і моральних подразників, що приводить до позамежового гальмування, воля виявляється практично зломленою. Тоді інструктори приходять на допомогу, допомагають особовому складу привести психіку в нормальний стан. Основна задача в цей період – навчити підлеглих ясно усвідомлювати накази і виконувати їх незважаючи ні на що.

Аналіз бойових дій на Фолклендських островах, у Афганістані, В'єтнамі та Перській затоці свідчить про необхідність цілеспрямованого загартування психіки в обстановці, максимально наближеній до бойової. Військові психологи на Заході нині дотримуються наступної концепції: а) те, що солдат успішно витримує в ході навчання, він спокійно витримає в реальному бою; б) у першу чергу з усіх психологічних якостей треба формувати почуття впевненості; в) методи і прийоми психотерапії і психостимулювання повинні бути різноманітні [6, с.177–179].

Аналогічним чином будується початкова морально-психологічна підготовка поліцейських у США. Вже в 1960-х рр. психологи, разом з розробкою програм психологічного добору кандидатів на службу в поліцію, приділяли велику увагу проблемам професійної підготовки співробітників. Основний акцент робиться на розвиток у поліцейських низки психологічних якостей, що сприяють швидкому оволодінню професійними навичками й уміннями, підвищенню точності службових дій, формуванню емоційної стійкості до небезпеки, відпрацюванню поведінки в екстремальних ситуаціях. Експерименти, проведені психологами Академії МВС СРСР у 1980-х рр., підтвердили, що подібні систематичні тренування протягом шести-дев'яти місяців у середньому втричі підвищують ефективність професійних дій. Пізніше поліцейськими психологами США були розроблені сотні програм, у тому числі телевізійні навчальні тренінги-серіали (наприклад, «управління юрбою», «жорстокість юрби», «тактика виживання»), відеотренінги ситуативного спілкування («звільнення заручника», «відбиття збройного нападу» та ін.) [7, с.93].

Ще з часів МВС СРСР існує практика покарання керівників й осіб, які проводять заняття, за всі нещасні випадки, що відбулися на навчаннях і практичних заняттях, навіть тоді, коли всі передбачені запобіжні заходи дотримувалися. Цілком виключити можливість нещасливих випадків, що відбулися з вини потерпілих або в силу випадкових обставин, неможливо.

Повинно бути зроблене все, щоб звести цю можливість до мінімуму. Такої думки дотримувалися відомі військові діячі. Колишній головком ВМФ СРСР М.Г. Кузнєцов згадував: «Траплялися серйозні події. Віддали після них суворий наказ... і люди починають побоюватися. А це ох як небезпечно на війні! У бою надмірна обережність і боязкість куди гірше, ніж запеклий ризик... після фінської компанії ми намагалися не допускати зайвих обмежень на навчаннях. Командири стали діяти вдень і вночі у складних умовах куди сміливіше. Дрібні неполадки і пригоди їм ніхто не ставив «у рядок» [8, с.351].

Наразі нещасні випадки в ході бойової підготовки особового складу органів і підрозділів, навчальних закладів МВС України поодинокі. Втрати ж співробітників при несенні служби, в операціях по затримці озброєних злочинців, значні. Часто смерть або поранення працівників міліції пояснюються їх тактичною, психологічною невідповідністю, є наслідком невинуватених спрощень на заняттях і навчаннях. Спрощення, крім того, знижують інтерес тих, кого навчають, не дають виховного ефекту. «Коли навчання занадто просте, інтерес до нього падає. Те саме ж відбувається, коли навчання тупіє на місці. Труднощі ж мобілізують можливості психіки, процес навчання прискорюється, а виховний ефект зростає. Постійні тренування в умовах великих навантажень гартують психіку тих, кого навчають» [9, с.179].

Іншою важливою ділянкою підготовки особового складу до дій в особливих умовах є подальше удосконалювання психологічних методик індивідуального добору кандидатів на службу до спецпідрозділів, які найчастіше виконують задачі в екстремальних ситуаціях («Беркут», «Сокіл», «Титан» тощо). При цьому основна увага повинна звертатися на стійкі протипоказання до служби в цих підрозділах. До числа таких показань відносяться: слабкий тип нервової системи; наявність високої невротизації і психопатизації особистості; підвищені тривога і страх; емоційна неврівноваженість, імпульсивність, низька стресостійкість; низькі і середні показники розподілу і концентрації уваги; недостатній розвиток пам'яті й мислення; надмірна схильність до ризику; домінування установа на застосування фізичної агресії; садомазохістські тенденції; схильність до психічної дезадаптації; пристрасть (нехай навіть мова йде про епізод) до наркомістких речовин і алкоголю [10, с.260].

Крім того, обов'язковою вимогою до кандидата повинна бути наявність у нього спортивного розряду або, принаймні, гарних навичок по одному з видів силових єдиноборств. Прикладне значення спорту полягає не тільки в розвитку фізичної сили, спритності, витривалості, але й у розвитку впевненості в собі, у своїх силах, волі до перемоги. Спортивні єдиноборства (самбо, бокс, карате і т. ін.) вчать триматися до кінця, буквально виривати перемогу в противника, домагатися успіхів тоді, коли, здається, вже немає ніяких шансів. Невипадково при доборі кандидатів до спецпідрозділу «Альфа» одним із критеріїв була фізична підготовка: біг, плавання – на рівні другого розряду, стрільба з пістолетів «Макарова» і «Стечкина», рукопашний бій, стрибки з парашутом [11, с.55].

Викладене дозволяє підсумувати, що морально-психологічна підготовка особового складу до дій в особливих умовах покликана вирішувати наступні задачі: а) виховувати фізично тривких і психологічно стійких бійців, здатних успішно переборювати будь-які труднощі; б) виробити в них стійкі професійно-бойові навички, що дозволяють діяти в екстремальних умовах; в) сформувати психологічну готовність до боротьби з сильним і вмілим противником; г) забезпечити соціально-психологічну згуртованість спеціальних підрозділів.

Шляхами вирішення цих задач є: удосконалення психологічних методик добору кандидатів на службу до спеціальних підрозділів; систематичне проведення психологічної підготовки на спеціальних заняттях, у ході навчальних і тренувальних умовах, максимально наближених до реальних; зняття невинуватених обмежень на застосування засобів імітації, спеціальних засобів при проведенні навчань і практичних занять, внесення елементу розумного ризику. Безпека не повинна суперечити вимозі: проводити навчання особового складу в обстановці, максимально наближеній до реальної.

Список літератури: 1. Военная психология. М., 1972. 2. Мокор П.Х. Военная психология и реальность боя // Современная буржуазная военная психология. Сб. переведенных статей. М., 1964. 3. Шрамченко А.Ф. Вопросы психологии в управлении войсками. М., 1973. 4. Проблемы психологии воинского коллектива. М., 1973. 5. Ринг Р. Боевая подготовка войск. Организация и проведение подготовки войск в условиях, приближенных к боевой действительности. Пер. с английского. М., 1956. 6. Крысько В.Г. Секреты психологической войны (цели, задачи, методы, формы, опыт). Минск, 1999. 7. Данилов В.А., Лури В.С. Использование возможностей психологии полицией США // Сборник МВД СССР. 1999. № 4. 8. Кузнецов Н.Г. Наказание. Изд. 3-е., доп. М., 1989. 9. Броневский Г.А., Зуев Ю.П., Столяренко А.М. Основы военной морской психологии. М., 1977. 10. Делikatный С.К., Половинкова Ж.Ю., Прыгунов П.Я. Основы профессиональной и психологической подготовки сотрудников личной охраны. Уч. пособие. К., 1998. 11. Волковский Н.Л. Силы специальных операций. Исгория, применение, вооружение, оснащение. СПб., АСТ. 1996.

Надійшла до редколегії 27.10.01

М.І. Іншин

СУЧАСНИЙ СТАН НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЧАТКОВОЇ ПІДГОТОВКИ КАНДИДАТІВ НА СЛУЖБУ В ОВС УКРАЇНИ

Відповідно до п. 1.4. Настанови з організації професійної підготовки рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ України, початкова професійна підготовка працівників органів, структур та підрозділів внутрішніх справ є складовою відомчої системи професійної підготовки Міністерства внутрішніх справ [1]. Професійна підготовка особового складу в юридичній літературі визначається як організований і цілеспрямований процес оволодіння знаннями, уміннями та навичками, необхідними для успішного використання оперативних-службових завдань [2, с.84]. До основних завдань професійної підготовки на сучасному етапі слід віднести,